

*Вацьо Михайло Васильович,
Доцент,
Вінницький державний педагогічний
університет ім. М. Коцюбинського*

Педагогічний внесок М.Д. Леонтовича в контексті розвитку національної системи освіти

Становлення нового покоління освічених, духовно розвинених та патріотично вихованих громадян України - завдання, що постало перед вітчизняною педагогічною наукою. Кризові явища економічного, політичного, духовного життя суспільства підсилюють необхідність розв'язання вищезазначеної проблеми шляхом пошуку нових форм, оновлення змісту як загальної, так і музичної освіти та музичного виховання. Процес реформування загальноосвітньої школи вимагає глибокого вивчення та критичного осмислення здобутків, що були створені геніями вітчизняної педагогіки попередніх поколінь. Це дає змогу скористатися прогресивними ідеями, зробити аналіз досягнень теорії і практики минулого в аспекті їх потенційного використання в практиці сучасного музично-освітнього процесу.

Періодом, який в багатьох аспектах можна вважати прототипом сьогодення, є початок ХХ століття. Цей видатний етап на шляху розвитку вітчизняної музично-педагогічної думки відзначений створенням вагомих теоретичних та практичних засад. національної музичної освіти в Україні, виникненням оригінальних ідей та методичних концепцій щодо музичного розвитку та виховання дитини на ґрунті національної музичної творчості.

Зміни, які відбувалися на початкову ХХ століття сприяли національно-культурному відродженню нації, інтелектуальному та духовному збагаченню народу. Плідні пошуки нестандартних підходів щодо музичного розвитку дитини в 20-ті роки ґрунтувались на синтезі новітніх ідей з досягненнями музично-педагогічної думки перших років ХХ століття. Помітну роль у цьому

процесі відіграли українські композитори та діячі музичної культури, з-поміж них особливе місце посідає М.Д. Леонтович.

Микола Леонтович — не звичайне явище в історії української культури. Народний учитель з Поділля, самоук за музичними знаннями — він досягнув вершин світового мистецтва, сказав у ньому своє слово, глибоко розкрив співочу душу свого народу [1].

Аналіз наукових праць свідчить, що життя і діяльність уславленого композитора були предметом наукових пошуків таких учених, як М. Гордійчук, В. Д'яченко, А. Завальнюк, Л. Іванова, Н. Кріль, С. Орфєєв, С. Панкратьєв, Г. Тарасюк. У дослідженнях висвітлюється життєвий шлях М. Д. Леонтовича, аналізується його композиторська та громадська діяльність. Захищено дисертаційне дослідження Л. Івановою "Педагогічна спадщина М. Д. Леонтовича" (1983 р.). У працях Н.А. Величко, С.С. Процика, Л.О.Іванової, Є.С.Федотова теоретично обґрунтовано внесок М.Леонтовича в розробку змісту музичної освіти, доведено значущість їхнього творчого доробку для дітей.

Відаючи належне ґрунтовним результатам цих наукових досліджень, зазначимо, що в творчості М. Леонтовича для сучасної школи важливе значення мають як високохудожні хорові обробки народних пісень композитора, так і його оригінальні твори — хорові поеми-мініатюри «Літні тони», «Моя пісня», «Льодолом», що вирізняються яскравим виховним змістом. Його музична спадщина й досі залишається в репертуарі не тільки шкільних і самодіяльних колективів, а й професійних хорів багатьох країн світу, що і спонукало нас до вибору теми статті.

Ім'я композитора стало відомим широкому загалу музикантів та любителів музики в 1916 році, після виконання "Щедрика" студентським хором Київського університету під керівництвом видатного хорового диригента і композитора Олександра Кошиця (1875-1944).

"Щедрик" - то не розкладка пісні, то самооцінний музичний твір, який осяяно променем генія і який вартий зайняти і займає не останнє місце в світовій музичній літературі", - писав відомий український композитор П. Козицький (1893-1960) [3, с 173].

Система музичного виховання дітей у школі М. Леонтовича виросла на основі української традиційної народної пісенної творчості. Основоположний принцип методики М. Леонтовича - це принцип природо відповідності - пристосування до фізіологічних можливостей дитячого організму, пошук прийомів та методів гармонійного духовного та фізичного розвитку маленької людини [2].

М. Леонтовичу, як і багатьом українським композиторам - М. Лисенку, К. Стеценку, Я. Степовому, - притаманне було поєднання творчої, педагогічної і виконавської (диригентсько-хорової) діяльності. Понад двадцять років М. Леонтович віддав роботі вчителя співів у школах різного типу міст Тиврова, Вінниці, Гришиного, Тульчина та Києва. Композитор був добре обізнаний зі станом викладання співів у школах, з художнім рівнем учнівських хорів. Багато сил він віддавав педагогічній праці в учительській семінарії, Музично-драматичному інституті імені М. Лисенка, на диригентських і театральних курсах та курсах працівників дошкільного виховання. У Музично-драматичному інституті імені

М. Лисенка і на диригентських курсах М. Леонтович викладав хоровий спів, основи техніки диригування, теорію музики. Під час занять часто знайомив хористів зі своїми піснями ("Дозволь мені, мати", "Ой там, за горою", "Дударик"), виявляючи чудове вміння за дуже короткий час охопити хоровий твір в цілому і створити повноцінне враження. У процесі засвоєння матеріалу він користувався аналітико-синтетичним методом, завдяки чому досягав високих результатів. Як викладач музично-теоретичних предметів композитор був прихильником методологічних принципів свого вчителя Б. Яворського - автора теорії ладового ритму, що була тоді досить поширеною. Досвідченим практиком-методистом виявив себе М. Леонтович і на курсах дошкільного виховання. Дотримуючись чіткої послідовності, він застосовує свої методи вивчення пісень дітьми, пропонуючи спочатку прості, а далі складніші пісенні зразки і звертаючи увагу на складові частини пісні - мотив, фразу, речення, період (куплет), враховує у процесі співу почуття ритму

у дітей, застосовуючи при цьому відбивання ритмічного пульсу руками, ногою, пальцями, пропонує спів сидячи і стоячи, спів окремими групами, а потім усіх разом, вважає необхідним вдаватися до музично-слухової наочності, зокрема співу вчителя.

Великого значення надавав М. Леонтович дикції, співацькому диханню, застерігав від надто сильного, форсованого звуку, одстоюючи тихий або голосний спів і відповідне його застосування у виконанні пісень. Даючи поради щодо добору пісень, М. Леонтович орієнтує вчителів співів на пісні канонічного складу, засвоєння яких створює ґрунт для двоголосного співу.

Одним із завдань в галузі музичного виховання дітей М. Леонтович вважав розвиток пам'яті, естетичного почуття, відчуття ритму, інтелектуальних сил, почуття спільної солідарності, виявлення громадських інстинктів. Особливу увагу він звертав на розвиток музичних здібностей, дисциплінованість, витримку і волю - важливі фактори, що виховуються засобами хорового співу. Композитор підкреслював, що вчитель завжди повинен дбати про розвиток музичних здібностей дітей і використовувати для цього різні методи навчання. Ці засади й сьогодні залишаються актуальними у сучасній вітчизняній педагогіці. Адже тільки творчо працюючий учитель може виховати творчо працюючого учня. Ця істина всім відома. Та не всі ми завжди пам'ятаємо, що процес розвитку творчості та її прояви - такі ж індивідуальні, як кожна особистість. І який би генетичний спадок від батьків не отримала дитина, все ж зазначимо - творцем та інтелектуалом не народжуються, бо все залежить від того, які можливості надає оточення для реалізації того потенціалу, що в нас є.

Слід погодитися з твердженням, що творчі здібності не створюються, а вивільняються. Отже, вивільнити, спонукати здібності та творчі задатки до подальшого розвитку дитини - то вже пряме завдання педагогіки. На сучасному етапі освіти в Україні змінилося соціальне замовлення суспільства по відношенню до школи: це формування особистості, що здатна до творчості, до свідомого, самостійного визначення мети своєї діяльності; здатна до саморегуляції, що забезпечує досягнення цієї мети. Спілкування педагога з учнем має бути духовно

насиченим, зацікавленим, бо суспільству необхідна особистість, яка вміє працювати на результат, здатна до певних соціально значущих досягнень.

М. Леонтович, використовуючи власний педагогічний досвід та праці інших музичних педагогів, наполягав на необхідності логічної та системної подачі навчального матеріалу. На думку Миколи Дмитровича, підґрунтям для опанування дитиною музичною грамотою має бути впевнене відчуття учнями метроритмічної пульсації. Демонстрацію пісні необхідно супроводжувати тактуванням. Повторення рухів за учителем та виділення сильної долі «допомагає школярам навчитися відчувати ритмічні засади музики» [6, 66].

Набутий Леонтовичем практичний досвід вчителя співів ліг в основу підручника "Нотна грамота", написаного композитором у 1919 році. Це, по суті, найперший посібник для середньої школи, створений у післяжовтневий час. Підручник побудовано на тренувальних вправах для співу з листа,

поясненні основних розділів елементарної теорії музики, піснях для хорового співу. Весь дидактичний матеріал розміщено у строгій методичній послідовності - від простого до складного, з визначенням самостійних завдань учням, включаючи їхню власну творчість (добір мелодій). Досить ґрунтовно подано також методика вивчення інтервалів, побудову мажорної і мінорної гам. Як педагог-методист, М. Леонтович вважав потрібним докладно ознайомити дітей з основами музичної грамоти, він, зокрема, розглядає всі види інтервалів (збільшених і зменшених), а також знайомить учнів з гармонічним і мелодичним мінором. Пісенний репертуар підручника охоплює найрізноманітніші жанри української народної пісні. Тут, зокрема, представлені веснянки, пісні-хороводи, побутові та історичні пісні, дитячі пісні-ігри. Серед нотних зразків зустрічаються російські та білоруські народні мелодії. Рукопис підручника готував до друку К. Стеценко, але у зв'язку з реорганізацією Дніпросоюзу і закриттям музично-видавничого відділу (1920 р.) посібнику, на жаль, не судилося вийти у світ. Не дивлячись на те, що підручник створено давно і в методиці викладання музики з'явилося багато нового, він і досі не втратив свого значення і є корисним матеріалом для учителів мистецької підготовки загальноосвітніх шкіл, студентів педучилищ і педагогічних вузів.

Головним принципом методики навчання музики у школі М. Леонтович вважав розвиток свідомого ставлення дітей до сприймання музичних явищ, пробудження і вдосконалення їх творчих здібностей. Для здійснення цих завдань вчитель повинен володіти різними прийомами подачі матеріалу і психологічного впливу на своїх учнів. Ця концепція інтегративного підходу досить виразно проступає в його орієнтації на аналітико-синтетичний метод викладання - ознайомлення із загальним цілим, а саме: історичною епохою, фактами, подіями, їх наслідками, аналізом та оцінкою подій з кількох точок зору, - для учнів створюються ігрові ситуації, моделюються сценарії, розподіляються ролі, організовується їх виконання. Але гра виступає не просто моделлю життя чи певної історичної ситуації - вона висвітлює приховані протиріччя повсякденності, виступає сферою виявлення і розкриття особистісних рис і якостей учнів. Далі загальне ціле розподіляється на складові його частини. У засвоєнні знань М. Леонтович спирався на метод

евристичного навчання, активізуючи пошукову діяльність учнів і їх самостійну роботу на уроці. Проте він не сковував ініціативу вчителя, а давав йому простір для власного пошуку найкращих засобів оволодіння навчальним матеріалом. Застосовуючи різні методичні прийоми, перенесені з практики в теорію, М. Леонтович будує цілісну педагогічну систему, яка знайшла відображення в його книзі "Практичний курс навчання співу в середніх школах України".

Педагогічна діяльність М. Леонтовича не обмежувалася викладанням співів у школах. Він проводив індивідуальні заняття з учнями, які виявляли особливий хист до музики, зокрема з Миколою Покровським та Григорієм Гриневичем, навчав їх теорії музики, гармонії і контрапункту. Обидва учні згодом закінчили Київський музично-драматичний інститут імені М. Лисенка.

М. Леонтович надавав великого значення самостійному мисленню учня, розвитку творчої фантазії, умінню критично аналізувати свою працю. Треба також відзначити, що він як педагог начебто передбачав сучасну інтегративну систему розвитку музичних здібностей учнів, яка ґрунтується на особистісно орієнтованих технологіях навчання. Тут знову позначився вплив його вчителя професора Б. Яворського. Навчаючись у нього теорії композиції, М. Леонтович переносив педагогічний метод професора на заняття зі своїми учнями.

Працюючи в школі, М. Леонтович дає конструктивні поради вчителям щодо вокального виховання учнів. Так, він рекомендував першокласників залучати до співу в хорі старшокласників. Дослідниця творчості М. Леонтовича Л. Іванова акцентує увагу на тому, що він вважав, «Що першокласники повинні почути хороше звучання, прислухатися до співу і намагатися долучатися до нього. Після двох-трьох занять учні молодшої групи співають на слух (5, 59).

Музично-педагогічні принципи М. Леонтовича були підхоплені його учнями й спадкоємцями - вчителями співів, хоровими диригентами, а також композиторами і педагогами П. Козицьким, О. Мінківським М. Покровським, Г. Гриневичем, А. Лебединцем, Р. Скалецьким, І. Годзішевським та багатьма іншими. З ім'ям Леонтовича пов'язане становлення методики музичного виховання в школі як предмета в перші повоєнні роки. Практичний досвід учителя, педагогічна спадщина М. Леонтовича, його музична творчість для дітей залишаються й нині в арсеналі засобів естетичного виховання підростаючого покоління. Твори композитора входять до програми з музики та репертуару шкільних хорів. Композиторський доробок М. Леонтовича є об'єктом наукових досліджень, служить темою багатьох наукових робіт. Весь час не припиняється вивчення гармонії та поліфонії, музичного стилю композитора музикознавцями.

Педагогічна й диригентська діяльність М.Д. Леонтовича заклала міцні основи української музичної культури. Врахування наукового та педагогічного досвіду композитора при уважному його вивченні може стати вагомим підґрунтям під час складання інтегрованих програм і підручників для сучасної школи, проведення інтегрованих занять. Методична сторона розв'язання проблеми міжпредметних

зв'язків передбачає не лише ефективне застосування вже існуючих, а й пошук нових форм, методів, прийомів, від яких залежить розвиток творчості учнів, прагнення до пізнання наукових істин, активізація розумової діяльності під час вирішення навчальних і практичних завдань.

Порівняльний аналіз педагогічної спадщини М. Д. Леонтовича дозволяє стверджувати, що він відстоював ідею необхідності естетичного виховання всіх учнів та обов'язковості навчання музики і співів у школі незалежно від музичної обдарованості, залучення учнів до творчості, створення на уроках власних мелодій, поспівок, вправ. Композитор послідовно дотримувався принципу головної ролі фольклору в музичному вихованні дітей. Цьому в значній мірі допомагало те, що все життя він займався записами народних пісень та їх обробкою, адже тільки для шкільних хорів у нього зроблено більше п'ятидесяти обробок. У цих творах дітям прищеплюється любов до рідного краю, до культури українського народу, тобто те почуття патріотизму, яке так

необхідне і в наш час для формування світогляду юних громадян України. Народні мелодії, пісні, вправи, створені на основі народних інтонацій, побутують у всіх роботах майстра.

Так, роботу "Практичний курс навчання співу у середніх школах України" характеризує саме таке використання народних пісень, а ще цій роботі притаманні цілісність форми, чіткість, продуманий зміст. Це своєрідні методичні рекомендації для вчителів, які ведуть уроки мистецької підготовки в початкових класах. "Практичний курс" включає передмову і три розділи: "Слухові вправи", "Спів по нотах", "Нотна грамота" [7].

М.Д. Леонтович залишив помітний внесок у становленні дитячого музичного виховання на Україні. Талановитий педагог-новатор завжди знаходив особливий підхід до дітей, цікавився їхнім життям. Приділяючи велику увагу вивченню музичної грамоти та хоровому співу, основою якого була народна пісня, він завжди створював дитячі хорові колективи. Дочка Миколи Дмитровича так згадувала про роботу з учнями. "Уроки він проводив цікаво. Він ніколи не починав уроку одразу, а спочатку створював хороший настрій, завжди жартував. Я дивувалась, з якою серйозністю ставилися його учениці до цих музичних занять. Він всіх захопив піснею".(4,10)

Таким чином, можна зробити висновок, що своїм мистецтвом

М.Д.Леонтович підніс українську народну пісенність до рівня загальнолюдських взірців, викликаючи захоплення і подив довершеною художністю та неповторним колоритом. Його твори неодноразово видавалися й перевидавалися в Україні та за її межами. Із кожним разом це були або більш повні видання, або окремі композиції, віднайдені в архівах. Творчістю М.Леонтовича, її аналізом займалися й займаються музикознавці, композитори, літературознавці, йому присвячують свої твори поети й композитори. Тому використання педагогічної спадщини М.Д. Леонтовича у вихованні підростаючої особистості дозволяє вчителю пробуджувати в учнів прагнення безпосередньо брати участь у мистецькій національній творчості, веде до розвитку почуття краси, розуміння форм і гармонії, відчуття барв, ритму народної музики.

Список літературних джерел:

1. Грінченко М. Вибране / М. Грінченко. - К., 1959. — С.466.
2. Завальнюк А. Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи / А. Завальнюк. - Вінниця: Поділля-2000, 2002. - С 256
3. Завальнюк А. Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори. До 130-ї річниці від дня народження / А . Завальнюк. - Вінниця : "Нова книга", 2007. - 272 с
4. Іванов В. Микола Леонтович. Спогади, листи, матеріали / В. Іванов. - К. : Музична Україна, 1982.
5. Іванова Л. Педагогічні ідеї М. Леонтовича / Музика в школі. Збірник статей. Випуск 8 . - К. : Муз. Україна, 1982, С 58-61.
6. Кріль Н. Методика музичного виховання школярів Миколи Леонтовича та сучасна вітчизняна педагогіка // Педагогічна думка. - 2009. - № 4. - С 65-68.
7. Леонтович М. Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України / М. Д. Леонтович / упор. Л. О. Іванова Л.О. -Київ : "МузичнаУкраїна", 1989. - 134 с.